MÜSLÜMAN KÜLTÜREL ISLÂH SİYÂSETİ

TÜRKİSTAN'DA CEDİTÇİLİK

EDİB HALİD

Türkçesi
Yahya Kemal Taştan

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2382
KÜLTÜR SERİSİ: 1237

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-998-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

Özgün Adı: *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, by Adeeb Khalid, University of California Press, © 1999.

Bu kitabın Türkçedeki yayın hakları BDM Medya Danışmanlık A.Ş. aracılığıyla Ötüken Neşriyat'a aittir.

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Baskı: Pelikan Basım Matbaa ve Ambalaj Sanayi Tic Ltd Şti
Kayabaşı Mah. Ulubatlı Hasan Cad. Nu: 2H, İç Kapı Nu: 19
Başakşehir-İstanbul
Tel: (0212) 613 79 55
Sertifika Nu: 40619

İstanbul - 2026

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Edib Halid: 1993 yılından bu yana ders verdiği Carleton College'da Jane ve Raphael Bernstein Asya Çalışmaları ve Tarih Profesörüdür. Lisans derecesini 1986 yılında McGill Üniversitesi'nden, doktora derecesini ise 1993 yılında Wisconsin-Madison Üniversitesi'nden aldı. Uzmanlık alanı Türkistan'ın Ruslar ve Çinliler tarafından işgal edildiği 18. yüzyılın sonlarından bugüne kadarki tarihidir. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia* (University of California Press, 1998; *İslam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, University of California Press, 2008 [2008 yılında Vucinich Ödülü'nü aldı. *Komünizmden Sonra İslâm*, Sitare Yayınları, 2011 adıyla Türkçeye kazandırıldı]. *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press, 2015 [Ötüken Neşriyat tarafından yayımlayacaktır] adlı kitabı, 2016 yılında Zelnik Ödülünü kazandı. *Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present*, Princeton University Press, 2021 [*Orta Asya: İmparatorluk Fethinden Günümüze Bir Tarih*, Telemak Kitap, 2024] yılında Türkçeye kazandırılmıştır.

Yahya Kemal Taştan: 1976 yılında Reutlingen'de doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini İstanbul'da tamamladı. Birkaç üniversite dolaştıktan sonra nihayet, 1998 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 1999 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim dalında öğretim görevlisi oldu. 2010 yılında Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri) adlı teziyle doktorasını tamamladı. Hâlen İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çokça okumayı, not almayı, kahır çekmeyi seven ve ancak piştikten sonra yazmayı tercih eden Taştan'ın *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğin Doğuşu* adlı telif eseri dışında Peter Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya* (Ötüken Neşriyat); Ali Anooshahr, *Gazi Sultanlar ve İslâm'ın Sınırları* (Ötüken Neşriyat); Rafis Abazov, *Orta Asya'nın Muhtasar Tarih Atlası* (Selenge Yayınları) adlı tercümeleri ve Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı* (Ötüken Neşriyat); Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat* (Ötüken Neşriyat); Ömer Lütfi Barkan, *İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri* (Ötüken Neşriyat) adlı editoryal eserleri bulunmaktadır. Türk kimliği ve milliyetçiliği konularına ilgi duyan Taştan, Ceditçilik hareketi olmadan Türk kimliğinin anlaşılamayacağı sâikasıyla son zamanlarda Rusya Müslümanlarında modernleşme konusuna yoğunlaşmış ve bu alanda yayımlanmayı bekleyen pek çok tercüme yapmıştır.

İÇİNDEKİLER

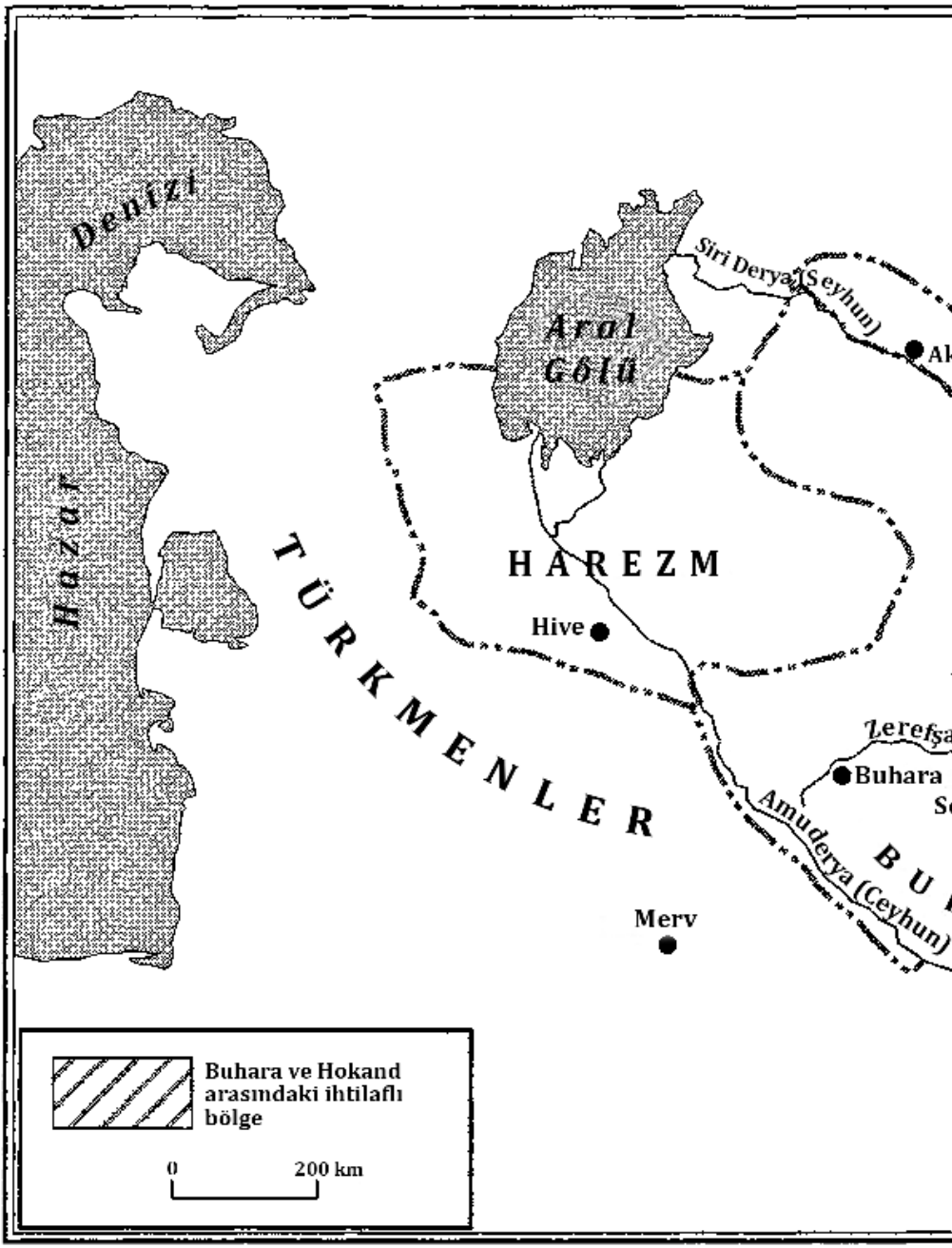
MÜTERCİMİN ÖN SÖZÜ 17
Ön Söz 21
Türkçe Baskıya Ön Söz 27
Teknik Not 31
Kısaltmalar 33
Giriş 35
1 On Dokuzuncu Yüzyılda Bilgi ve Toplum 55
2 Sömürge Toplumunun Teşekkülü 85
3 Ceditçiliğin Menşei 125
4 Nasîhat Siyâseti 164
5 Kurtarıcı Bilgi 214
6 Milleti Tahayyül Etmek 248
7 Millete Rehberlik Etmek 286
8 1917: Karar Anı 323
Son Söz 363
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA 387

Tablolar

1. Rus Boyunduruğundaki Türkistan'ın Nüfusu 53
2. Oblastına Göre Pamuk Ekili Verimli Alanlar
(Desyatina alan birimi cinsinden).....106
3. Anadile Göre Toplumsal Tasnif (üç merkezî Oblast, 1897).....120
4. Rus Eğitim Kurumlarındaki Müslümanlar (Seçili yıllar) 130
5. Türkistan'da Rus-Yerli Okulları..... 218
6. Usûl-i Cedîd Mekteplerinin Akademik Programı (1910).....229
7. 1897 Nüfus Sayımında Kullanılan Tasnifler 271
8. Taşkent Şehir Duması Seçim Sonuçları, 1917 341

Abdurrauf Fıtrat, adı sanı bilinmeyen talebeleriyle birlikte.
Yaklaşık 1920.

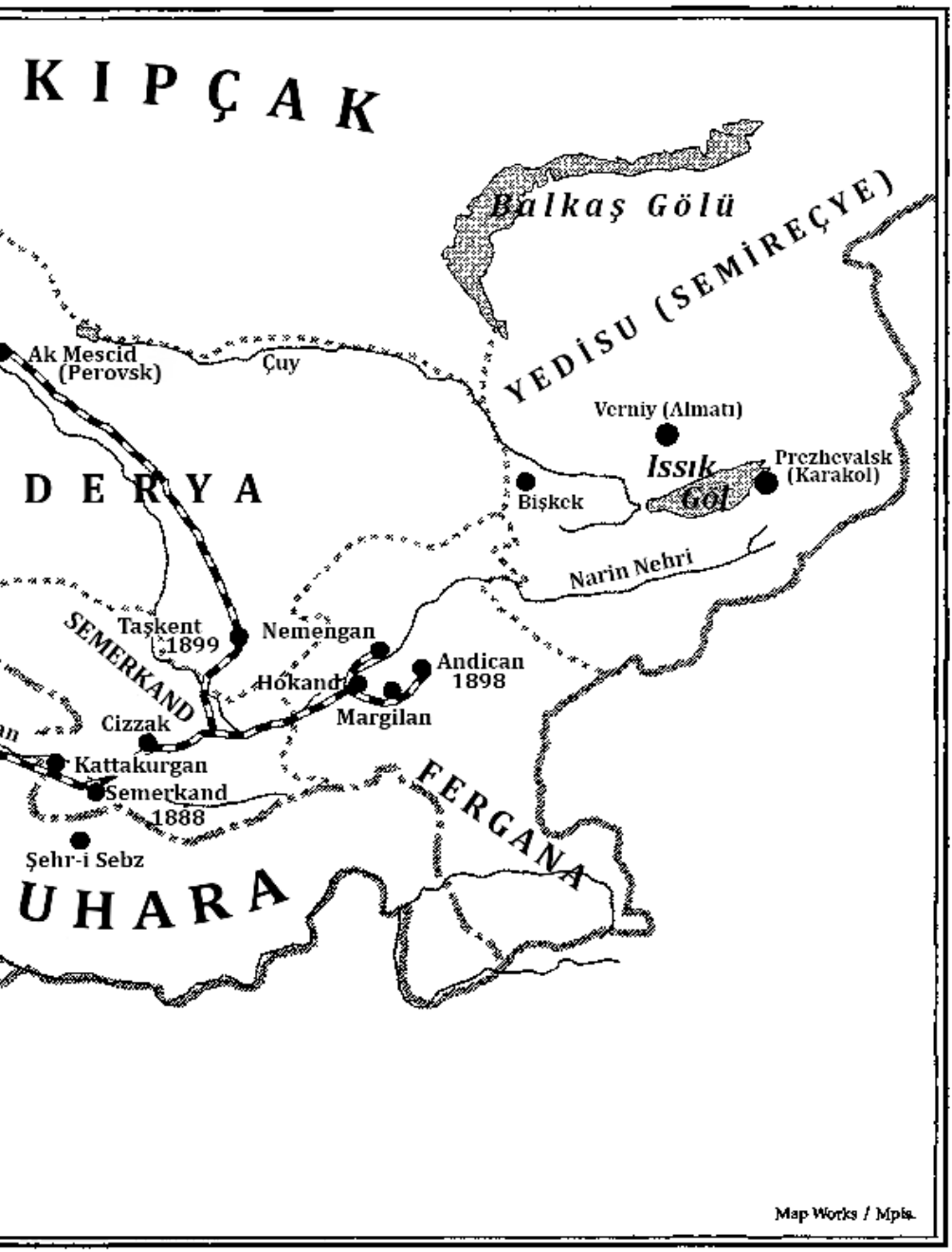

Harita 1. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Türkistan.

Balkaş Gölü
Çu
Akmescid
K A Z A K L A R
Türkistan
Issık Göl
H O K A N D
Narin N.
Taşkent
Hokand
Kaşgar
Semerkand
Şehr-i Sebz
U H A R A
A L T I Ş E H İ R
Kabil
Map Works / Mpls.

Harita 2. Türkistan-ı Rusî

K I P Ç A K
Balkaş Gölü
YEDİSU (SEMİREÇYE)
Ak Mescid
(Perovsk)
Çuy
Verniy (Almatı)
Issık
Gol
Prezhevalsk
(Karakol)
D E R Y A
Bişkek
Narin Nehri
Taşkent
1899
Nemengan
SEMERKAND
Andican
1898
Hokand
Margilan
Cizzak
Kattakurgan
Semerkand
1888
FERGANA
Şehr-i Sebz
U H A R A
Map Works / Mpls.

MÜTERCİMİN ÖN SÖZÜ

1990'ların sonunda, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası dünyada yeni bağımsız Türk devletlerinin kurulduğu ve Orta Asya'ya yönelik ilginin aniden yükseldiği bir dönemde yazılan bu eser, Türkistan tarihini yepyeni bir perspektifle ele almaktadır. Berlin Duvarı'nın yıkılışını takip eden on yılda, Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezinden Huntington'ın "medeniyetler çatışması" paradigmasına uzanan bir entellektüel iklimde, yazarın Türkistan'daki modernleşme deneyimini İslâm dünyasındaki diğer benzer süreçlerle karşılaştırmalı olarak incelemesi büyük önem taşımaktadır.

Eseri Türkçeye kazandırırken, hem orijinal metindeki kavramsal derinliği korumaya hem de Türk okuyucusu için anlaşılır bir metin oluşturmaya özen gösterdim. Çeviri sürecinde metne özgün bir değer katabilmek amacıyla, dönemin Ceditçi eserlerinden yapılan alıntıların mümkün mertebe asıllarını da vermeye çalıştım. Bu nadir ve değerli metinleri bizzat yazarın kendisi benimle paylaşma nezâketini göstermiş, böylece çeviriye önemli bir otantiklik boyutu kazandırmıştır. Örneğin, Hacı Muin'in 1916 tarihli yazısından alıntılanan pasajlar gibi birincil kaynakların orijinal dildeki hallerini de okuyucuya sunma fırsatı bulduk. Bu yaklaşım, Ceditçilerin düşünce dünyasını daha iyi kavrayabilmek için eşsiz bir imkân yaratmaktadır.

1998 yılında, "İslâm ve modernite uyuşmazlığı" tezinin dünya gündemini meşgul ettiği, Samuel Huntington'ın "medeniyetler çatışması" teorisinin küresel siyâseti şekillendirdiği ve 11 Eylül olaylarının henüz gerçekleşmediği bir dönemde yazılan bu kitap, Müslüman toplumların moderniteye uyum sağlama çabalarının tek bir modele indirgenemeyeceğini vurgulayan öncü bir eserdir. Yazarın metni kaleme aldığı dönemde, postmodernizm tartışmaları akademik dünyayı etkisi altına almışken, modernleşme teorilerinin basit determinizminden uzak duran yaklaşımı, kitabın güncelliğini korumasını sağlamıştır.

Çeviri sürecinde, yazarın terminolojisini ve kavramsal çerçevesini Türkçeye aktarırken, dönemin kavramlarını korumaya ve Türk

Ön Söz

İster Amerikan akademyasındaki çokkültürlülük takıntısında isterse ana akım kamuoyunda yaklaşan, belki de kaçınılmaz görülen "medeniyetler çatışması" hakkındaki basit öngörülerde olsun, Soğuk Savaş sonrası dünyada farklılığın özünü tanımlayan şey kültürdür. İslâm dünyası, bu kültürel coğrafyada husûsî bir mevkie sâhiptir ve dünyanın diğer bölgelerine kıyasla kültürle daha fazla özdeşleşmiştir. Böyle bir düşüncede içkin olan kültürel determinizm, ancak kültürün kökeni sorusu bir kenara bırakılırsa var olabilir. Mebzul miktardaki bilimsel literatürde uzun uzadıya tartışılıyor olsa da kültürler değişmez verili değerler değildir, bizâtihi değişime ve sürekli hareketliliğe tâbidir (ancak bu literatürün hâkim tartışmaları ne kadar az aydınlattığına bakılırsa, belki de çok başarılı değildir). Her ne kadar İslâm'ın ve Müslümanların Batı muhayyilesinde işgal ettiği yer dikkate alındığında, söz konusu temel gerçekliği sürekli olarak yeniden teyit etmek zorunda kalsak da bu husus, diğer kültürler için olduğu kadar Müslüman kültürü için de geçerlidir. Elinizdeki kitapta şu temel meseleyi tartışmaya çalıştım: İslâm, Müslüman kültürü ve Müslüman olma şuuru sâbite hâlindeki husûsiyetler olmaktan uzaktır; aksine, değişirler, gelişirler ve bunu Müslüman toplumdaki farklı zümrelerin tartışmaları ve cedelleşmeleri yoluyla yaparlar.

19. yüzyıldan itibâren yeni iletişim araçlarının ve yeni sosyalleşme biçimlerinin ortaya çıkışı, kültür üzerine tartışmaların gerçekleşebileceği yeni usûller yaratırken, Avrupa gücünün yükselişinin temsil ettiği siyâsî ve askerî zorunluluklar da bu tartışmalara ayrı bir yoğunluk kazandırdı. Modern tarihçiler, Müslümanların bu yeni mecrâlarda neleri tartıştıklarına pek az ilgi göstermişlerdir. Önde gelen kişiler ve onların fikirleri üzerine yapılan birkaç çalışma, dönemin entelektüel tarihinin seyri hakkında genel bir fikir edinmemizi sağlamıştır, ancak bu tür çalışmalarda vurgu ya açıkça dinî ya da açıkça siyâsî olarak kalmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan önceki yarım asırda Müslüman entelektüellerin dünyaya ve dünyadaki yerlerine bakışlarının nasıl bir değişim geçirdiği hiç dile getirilmemiştir. Oysa

Türkçe Baskıya Ön Söz

Prof. Dr. Yahya Kemal Taştan'a, gösterdiği özen ve yoğun çabayla bu kitabın Türkçeye kazandırılmasını sağladığı için müteşekkirim. Kitabın artık Türk okuyucuların da istifâdesine sunulmuş olmasından büyük mutluluk duyuyorum. Umarım burada Türk modernleşmesi üzerine ilgilerini çekecek bir yön bulacaklardır.

Kitap 1998'de yayınlandı ve bu eser için ihtiyaç duyulan araştırmaların çoğu, 1990-1994 yılları arasında yapıldı. O yıllar Türkistan tarihi için henüz başlangıç dönemiydi. Mihail Gorbaçov *glasnost* politikasını başlatana kadar Ceditçilik (ya da Sovyetler Birliği coğrafyası tarihinin herhangi bir veçhesi) üzerine çalışmak son derece zordu. Sovyetler Birliği içinde Ceditçiliğin millî burjuva ideolojisinin bir ifâdesi olduğuna karar verilmiş ve incelenmesi büyük ölçüde yasaklanmıştı. Ceditçilerin çoğu 1930'larda tasfiye edilmişti (birçoğu idam edilmiş, kalanlar Gulag'a gönderilmişti); isimlerinden ancak eleştirel bir şekilde bahsedilebiliyor ve eserleri, 1930'lardan sonra yeniden yayımlanamıyordu. Özbek edebiyatı tarihi, Fıtrat ve Çolpan'ın adları anılmadan yazılmıştı. Aslında Ceditçilerin bibliyografyası tam mânâsıyla bilinmiyordu. Ceditçilerin hangi eserleri ve hangi sırayla yayınladıklarını belirleyerek işe başlamam gerekti. Bu eserlerin nüshalarını bulmak da güçtü. Çoğu bibliyografik nâdir eser, genellikle kütüphanelerin özel koleksiyonlarında saklanıyordu. Bu uzun ve zahmetli bir süreçti, Özbekistan'daki edebiyat araştırmacılarının (bilhassa Begali Kasımov, Şerali Turdiyev ve Naim Kerimov'un) söz konusu eserleri keşfedip yayınlamaya başlamış olması, çok işime yaradı. Sonunda Ceditçilerin yazmış olduğu neredeyse her şeye ulaşabildim.

Bugün durum çok farklı. Son otuz yılda Ceditçilere âit çok sayıda eser modern baskılarla yayımlandı ve bunların birçoğu artık modern Özbekçenin Kiril ve/veya Latin alfabelerinde dijital hâliyle mevcut. Ayrıca Rus işgali arifesindeki Türkistan toplumu ve dolayısıyla Ceditçiliğin Türkistan'da ortaya çıktığı bağlam hakkında

Teknik Not

Transliterasyon

Türkistan Türkçesini Latin alfabesine aktarımında evrensel olarak kabul edilmiş bir sistem yoktur. Türkçe, bu asırda üç betikte beş farklı alfabede yazılmıştır. Modern Özbek yayıncılarının bile bu uygulamayı dikkate almadığı göz önünde bulundurulursa, tüm Özbekçe yazıları modern Kiril alfabesi yazımına göre çevirmenin albenisine direndim. Onun yerine, 1920'den önce hayatta olan kişilerin adlarının ve eserlerinin başlıklarını doğrudan yazdıkları Arap alfabesinin altı sesli harf sistemini (a, a, e, i, o ve u) kullanarak ve ünlü uyumunu dikkate almadan transkripte ettim. Kiril alfabesiyle yazılan modern Özbekçe için, o' yerine ŏ, ǩ yerine kh ve g' yerine gh yapmak dışında, 1995 yılında Özbekistan'da kabul edilen sistemi kullandım. Arap alfabesinde a ve o olarak çevrilen sesli harflerin Kiril alfabesinde sırasıyla o ve ŏ olarak yazılması dışında iki sistem böylece uyumlu hâle getirildi. Tacikçeyi Kiril alfabesinden aktarırken de aynı mantığı izledim, Arap harfli Tacikçe ise Farsçaya uyumlu şekilde aktarıldı. Osmanlı Türkçesinin çağdaş Türkçe imlasında 1968 tarihli *Redhouse Türkçe-İngilizce Sözlük* temel alınmış ve Tatarca alıntılarda Tatar ünlüleri ve ünlü uyumu kullanılarak seslendirilmiştir.

Adlar ve Tarihler

Burada konu edilen dönemde yaşamış kişilerin adları, Türkistan'da çeşitli şekiller almıştır. Bazı kişiler Rus tarzı soyadları kullanırken (örneğin, Hocayev), bazıları da Tatar tarzı soyadları benimsediler (örneğin, Behbûdî, Avlânî); gelgelelim bazıları da mahlas kullandılar (*tahallüs*, meselâ Aynî), ancak çoğu sâdece ilk adlarıyla biliniyordu (meselâ, Hamza, Münevver Kâri). Bahse konu kişi tarafından en sık kullanılan adın yazılış biçimini tercih ettim ve kaynakçayı da buna göre alfabetik sıraladım. Farklı dillerde yayımlanan eserlerde

Giriş

Hozirda biz Turkistonilar diniy va dunyaviy ilm u hunarlardan lozimça habardor emasmiz. Eski maktab va madrasalarimiz bolsa boykuş uyasiga ohşaş harobazordan iboratdur. Madrasalarimizda dunyaviy ilm nari tursun lo-akl diniy ilmlarniŋ asli bolgan tafsir va hadis ham okutulmaydi. Muallim yatişdurmok uçun darulmualliminimiz yok. Hunar orgatmok uçun sanoathonamiz yok. Zamonça ticorat ilmini biladurgan savdogarlarimiz yok. Bolalarimizniŋ ibtidoiy tahsili uçun muntazim ibtidoiy maktablarimiz yok. Agar uşbu yoklik hol bilan ketabersak, oz vaktida hozirgi borligimiz ham yok bolur.

Hâlihazırda, biz Türkistanlılar dinî ve dünyevî ilim ve sanatlardan gerektiği kadar haberdar değiliz. Baykuş yuvalarına benzeyen köhne mekteplerimiz ve medreselerimiz virâneliğe dönmüş. Medreselerimizde dünyevî ilim tahsili şöyle dursun, en azından dinî ilimlerin esasını teşkil eden tefsir ve hadis dahi okutulmuyor. Muallim yetiştirecek bir muallim mektebimiz veya sanat öğretecek için sanat evimiz yok. Zamanın gerektirdiği ticâret ilmini bilen bir tüccarımız yok. Çocuklarımızın ilk tahsili için düzgün ilkokullara sâhip değiliz... Eğer işbu yokluk böyle devam ederse, çok yakında bugünkü varlığımız da yok olacak.

Hacı Muin b. Şükrullah, 1916

Çağdaş Türkistan tiyatrosunun ilk eserlerinden birinden alıntılanan ve Türkistan halkının karşı karşıya olduğu hayatî tehlikelere dâir imâlar ile bu tehlikelerin üstesinden gelmek için eğitimin gücüne duyulan derin inancı birleştiren yukarıdaki diyalog, çağdaş Türkistan entelektüellerinin ilk kuşağı olan Ceditçilerin reformcu projesine mükemmel bir örnek teşkil etmektedir. Şimdiki zamanla ilgili kaygı, geçmişe âit geleneklerin yalnız yeni ihtiyaçları karşılamada âciz kalmayıp aynı zamanda geçmişle alâkalı değerlerin aktarımında da başarısız olduğu hissinden kaynaklanıyordu. Modern dünyanın eşi benzeri görülmemiş tehditleri karşısında eğer varlıklarını koruyacaklarsa, Türkistanlıların kusursuz bir kültür ve toplum reformuna ihtiyacı vardı. Ceditçiler, kendilerini toplumlarının reformcuları

olarak görmelerine rağmen, moderniteyi coşkuyla benimsemeleri, onları, köklü yeni cemiyet anlayışlarına yöneltti. Geleneği kurtarmaya yönelik çabaları, geleneği yeniden tanımladı ve İslâm'ı "saf" hâline döndürme gayretleri, İslâm'a ve Müslüman olmanın ne mânâya geldiğine dâir yeni anlayışları da berâberinde getirdi. Cedit-çiler, projelerine hatırı sayılır bir destek bulmayı başardılar, ancak reform çağrıları, toplumlarındaki yerleşik seçkinlerin (kadimcilerin) şiddetli muhâlefetine de yol açtı. Türkistan kültürünün mânâsı üzerine yapılan tartışmalar sayesinde Türkistanlılar, modern dünyayı ve bu dünyadaki yerlerini tahayyül etmeye başladılar. Elinizdeki kitap bu tartışmanın hikâyesini anlatıyor.

Bu tartışmanın köklerini Türkistan'ın modernite deneyiminde arıyorum; bu, yeni benlik ve toplumsal örgütlenme biçimlerini, yeni entelektüel üretim türlerini ve dünyayı (ve bireyin onun içindeki yerini) tahayyül etmenin yeni yöntemlerini berâberinde getiren küresel bir durumdur. Modernite ne kültürel olarak belirli normların veya özelliklerin telkin edilmesine indirgenebilir ne de iktisâdî kalkınmanın müterâdifidir. Aksine, son yıllardaki mebzul miktardaki disiplinler arası literatürün ileri sürdüğü gibi modern durum, geleneği dönüştürür (aslında geleneği, gelenek olarak tasavvur etmeyi mümkün kılar); sayısız kültürel biçimler alır, üretir ve iktisâdî kalkınma kadar azgelişmişlikte de içkindir. Dolayısıyla bu modernite anlayışı, modernleşmeyi, geleneksel biçimleri kuşatarak, kendine yönelik tüm karşı çıkışları da tasfiye eden ve bunu tek doğrusal süreç olarak gören klasik modernleşme teorisinden oldukça farklıdır.

Türkistan cemiyetinin içinde bulunduğu açmaza ilişkin Cedit-çi formülasyon, elli yıllık Rus emperyal yönetimi sırasında Türkistan'ın yaşadığı köklü dönüşümünün sonucu olduğu kadar aynı zamanda ona verilen bir cevaptı. Rus güçleri, 1860'lar ilâ 1880 yılları arasında Türkistan hanlıklarını beklenmedik bir şekilde işgal ettiğinde ne tiyatro ne matbaa ve ne de hayır cemiyetleri vardı. Tüm bu kültürel üretim araçları, yarım asırlık Rus hâkimiyeti döneminde ortaya çıktı. 1867'de Türkistan Genel Vâliliği'nin kurulması ilâ 1917 Rus Devrimi arasındaki yıllarda Türkistan, giderek emperyal (ve dolayısıyla küresel) ekonomik ağlarla iç içe geçti; eski seçkinlerin yitip gitmesi ve yenilerinin ortaya çıkmasıyla Türkistan'ın toplumsal düzeni büyük ölçüde yeniden şekillendi. Tabiatiyle siyâsî düzen de

1 On Dokuzuncu Yüzyılda Bilgi ve Toplum

Timur Emirliği'nin çöküşü ile Rus işgali arasında geçen üç buçuk asır, Türkistan tarihinin en az anlaşılan dönemini teşkil eder. Dönemin edebî ürünleri hâlâ büyük ölçüde yazma hâlindedir ve bilimsel ilgi, Timurluların parlak zamanlarına veya daha kolay ulaşılabilir Rus dönemine odaklanmaktadır. Sistematik araştırmaların yokluğunda, V. V. Bartold'un "Orta Çağların aksine, 19. yüzyılda Türkistan, İslâm dünyasının en geri ülkeleri arasındaydı" hükmüyle cebelleşmek zorunda kalıyoruz.[1] Sovyet akademisi, olumlu bir gösterge olarak 19. yüzyılda devletlerin merkezîleşmesine odaklanma eğilimindeydi (ve bunu 18. asrın feodal çekişmeleriyle kıyaslıyordu); ancak, bu dönemin kültürü hakkındaki hükmü pek de âdil değildi. Bununla birlikte Rus işgali arifesinde ortaya çıkan kültürel üretim siyâsetini, Ceditçilerin reform yapmak için yola çıktıkları siyâseti anlamak istiyorsak, konuyu estetik yargı alanından kurtarmak ve onu kesin olarak sosyal pratik alanına yerleştirmek icap eder. Bu başlı başına çok mühim bir ödev olmakla birlikte Çarlık döneminin kültür siyâsetini anlamak için de temel öneme sâhiptir.

Bilgi, Okuryazarlık ve Kültür

19. yüzyıl Türkistan'ındaki geleneksel İslâmî tedrisata yönelik ağır eleştiri, belki de tüm Çarlık ve Sovyet gözlemcilerinin, bilim insanlarının ve yetkin kişilerin, Ceditçilerin ve muhâcereteki milliyetçilerin hemfikir olduğu tek bilimsel alandır. Türkistan geleneksel mektepleri ve medreseleri, Türkistan'ın yozlaşmasının değilse bile atâletinin en açık işâretiydi. Bu gözlemcilerin kendi geliştirdikleri kıstaslara göre değerlendirildiğinde, geleneksel mektep ve medresenin verimsiz, anlamsız ve hatta zararlı olarak görülmesi şaşırtıcı

[1] V. V. Bartold, "Istoriya kulturnoi jizni Turkestana (1927)", *Soçineniya*, Moskva, 1963, II/I: 297.

2 Sömürge Toplumunun Teşekkülü

Rus İşgali

Başkurt ve Kazak bozkırlarının önceki bir buçuk asır boyunca Rus devleti tarafından tedrîcî sûrette boyunduruk altına alınması, Rusya'yı 19. yüzyılın ortalarında Türkistan hanlıklarıyla coğrâfî açıdan komşu hâle getirmişti. Bu vâkıayı müteâkip yaşanan çatışmada Rus kuvvetlerinin teknolojik ve kurumsal üstünlüğü, büyük bir kolaylıkla ve hızla gerçekleştirilen işgal için başlı başına bir gerekçe teşkil etti. Rus yayılmasının ardındaki sâik çok tartışılmışsa da Türkistan'ın istilâsında arzukeş ve hırslı generallerin teşebbüslerinin mühim ve geri dönüşü olmayan roller oynadığı açıkça görülüyor.[1]

Rusya'nın bir hanlık aleyhine ilk toprak kazanımı, 1853 yılında, General V. A. Perovskiy emrindeki Rus kuvvetlerinin Orenburg sınır tahkimat hattını tamamlamak maksadıyla Hokand'daki Akmescid kalesini almasıyla vukū buldu. Orenburg ve Sibirya hatlarının birleştirilmesine karar verildiğinde daha ileriye hareket on yıl müddetle durdu. Neticede meydana gelen ileri hareket, lafzen Hokand idâresinde olan Türkistan (Yesi) ve Evliyâ Ata şehirlerinin istilâsına yol

[1] Sovyet tarih yazımı uzun süre Rus yayılmasının ardındaki ekonomik sâike odaklanmış, pek de ikna edici olmayan bir şekilde Rusya'da yeni doğmakta olan burjuvazinin yeni pazarlar bulma ihtiyacını öne sürmüştür. Bu bağlamdaki klasik ifâdeler için bkz. N. A. Halfin, *Prisoedineniye Sredney Azii k Rossi (60-90-e godı XIX v.)*, Moskva, 1965. Rusya'nın Orta Asya'ya yayılmasıyla ilgili pek çok Batılı tarih yazımı, Rusya'nın Hindistan'a doğru planlı bir şekilde ilerlediğini öne sürerken, hâlâ on dokuzuncu yüzyıl İngiliz anlayışının esiri durumundadır; bu temanın yakın zamanda vulgarize edilmiş bir örneği için bkz. Peter Hopkirk, *The Great Game*, Londra, 1990. Rus yayılmasının arkasında büyük bir strateji olduğu varsayımı, bence oldukça ikna edici bir şekilde şu makâlelerde sorgulanmıştır: David MacKenzie, "Expansion in Central Asia: Petersburg vs. the Turkestan Generals (1863-1866)", *Canadian Slavic Studies*, 3 (1969): 286-311; ve Peter Morris, "The Russians in Central Asia, 1870-1887", *Slavonic and East European Review*, 53 (1975): 521-538.

3 Ceditçiliğin Menşei

1899 yılında, yirmi beş yaşında genç bir adam Zakaspi Demiryolu vâsıtasıyla Semerkant'tan İstanbul, Kahire ve Mekke'ye gitmek üzere Maverâ-yı Kafkasya'ya doğru yola çıktı. Bu yolculuk, daha sonra Tatar modasına uygun tarzda Behbûdî soyadını alacak olan Mahmud Hoca ibn Behbûd Hoca'nın hayatında bir dönüm noktası teşkil edecekti. Behbûdî seyahatleri sırasında Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'da halk eğitimindeki yeni gelişmelere şâhit oldu ve kültürel reforma ilgi duyan öncü isimlerle tanıştı. Sekiz ay sonra Semerkant'a döndüğünde, Bahçesaray'da Kırım Tatarı reformcu İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914) tarafından çıkarılan *Tercüman* gazetesine abone oldu. Behbûdî'nin toplumsal kariyeri, 1902'de resmî *Türkistan Vilâyetiniŋ Gazeti*'nde (TVG) ilk makālelerinin yayınlanmasıyla başladı ve kendi kuşağının en önde gelenlerinden biri olduğunu ispatladı. Gaspıralı'nın geliştirdiği usûl-i cedîd tarzında okuma yazma öğreten mektebi savundu. Yıllar içerisinde umûmî bilgiler tarzında birçok kitabının yanı sıra usûl-i cedîd mektepleri için okuma kitapları kaleme aldı; bir gazetenin ve ardından kendi dergisinin nâşirliğini yaptı ve yayımladı. Yayıncılık faâliyetleri kayda değer ölçüde arttı ve 1913'te tüm Müslüman dünyasından kitapların bulunduğu bir kitabevi açtı. Aynı yıl Semerkant'ta sahnelenen *Pederküş* adlı oyunuyla Türkistan'ın ilk oyun yazarı oldu. Vefat ettiği 1919 yılına kadar hemşerilerini "cehâlet uykusundan uyandırmaya" ve yeni çağın gerektirdiği bilgiyi edinmeye teşvik etmeyi sürdürdü.

Mâmâfih duyduğu tüm reform heyecanına rağmen Behbûdî (1874-1919), Türkistan'ın eski kültürel seçkinler zümresine mensuptu. Babası Semerkant'ın eteklerindeki Bahşı Tepe köyünün kadısıydı ve Behbûdî'ye evde babası ve amcaları tarafından dönemin klasik medrese metinleri okutuldu. yirmi yaşındayken babası öldü ve bu yüzden Behbûdî iş aramak zorunda kaldı. Kendi de kadı ol-

4 Nasîhat Siyâseti

Kamuoyu ve Kamusal Alanlar

Jürgen Habermas'ın kamusal alan kavramı son yıllarda büyük ilgi görmektedir. Habermas, kamusal alanını çok bilinçli bir şekilde Avrupa burjuva tarihinin belirli bir anı olarak tanımladığından, (her ne kadar denenmiş olsa da) mukāyeseli araştırmalar bakımından bir model olarak sağladığı fayda sınırlıdır. Hem malların ve şahısların sâhibi hem de insanlar arasında bir insan, yâni hem *bourgeois* hem *homme* olan özel şahısların "(kamusal olarak) bir araya geldiklerini (ve) hükûmetin kamusal düzenlemelerine tâbi olan kamusal oyunu vakit geçirmeksizin sâhiplenerek; bu erkle, esâsen özelleşmiş olan ama kamusal bakımdan da önem taşıyan mal dolaşımı ve toplumsal emekle ilgili genel kurallar konusunda hesaplaşmaya koyulduklarını" Habermas'ın incelediği ortamlar dışında, hele hele sömürge dünyasında bulmamız pek mümkün değildir.[1] Gerçekten de bazı bilim insanlarının ileri sürdüğü gibi, Habermas'ın kamusal alan tanımı, 18. asır Avrupası için bile fazlasıyla idealize edilmiştir.[2] Bununla birlikte, basının ortaya çıkışı, hatırı sayılır bir yayıncılık ticâreti, tartışma gruplarındaki yoğun sosyalleşme ve hayırsever cemiyetler, Türkistan'daki kültürel üretimin niteliğini yeniden şekillendirmiştir. Türkistan'da hiç burjuva olmamış olabilir, ancak kültürün yeniden üretildiği bağlamın dönüşümü önem arz ediyordu. Habermas'ın tanımıyla birebir örtüşememesinden duyduğumuz hayal kırıklığı içinde, benzerlikleri gözden kaçırmak işten bile değildir. Eleştirel bir söylem olarak Ceditçilik, Rus işgalinin yarattığı dönüşümler neticesinde ortaya çıkan kamusal tartışma alanında doğ-

[1] Jürgen Habermas, *The Structural Transformation o f the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (trans. Thomas Burger-Frederick Lawrence), Cambridge, 1989 (özgün dilde 1962), 27, 55.

[2] Robert Darnton, "An Enlightened Revolution?", *New York Review of Books*, 24 October 1991, 34. Ayrıca bkz. Craig Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, 1992. içindeki makāleler.

5 Kurtarıcı Bilgi

Tüccar Gazi-bay, oğlu Abdülkahhar'ı okutmayı önemsemeyen câhil biriydi. Oğlunu okula göndermek yerine, on altı yaşındayken Meryem'le evlendirdi. Abdülkahhar cehâletinden dolayı kendini kötü alışkanlıklara kaptırdı, kısa süre içinde servetini içki ve kumarda hebâ etti. Her şeyi kaybedince evini rehine bıraktı; Meryem'i iki çocuğuyla bir başına bırakarak ortadan kayboldu. Ancak Meryem zekiydi, bilginin kıymetini biliyordu ve tüm zorluklara rağmen -kapı kapı dolaşıp komşularının hizmetçiliğini yapmak zorunda kaldı- oğlu Alimcan'a ilk eğitimini verdi. Alimcan, sokakta oynamak yerine düzenli olarak câmiye giden, kibar ve çalışkan bir çocuktu. Derken bir gün arkadaşı Ahmedcan, Alimcan'ı usûl-i cedîd üzere eğitim veren mektebe götürdü. Muallim Alimcan'a karşı çok nazik davrandı ve onu mektebe kabul etti, harç bedelini almadı ve mektep için gerekli malzemeleri temin etti. Annesinin verdiği iyi eğitim sayesinde Alimcan başarılı oldu ve bir yıl içinde iki sınıfı birden tamamladı. Sınavda akranlarını geride bıraktı ve okulu ziyârete gelen saygın kişilerin sorduğu tüm soruları cevaplayarak kendisine, mektebe ve usûl-i cedîde güven kazandırdı. Zaman içerisinde mezun oldu ve ikmal imtihanına katılan bir tüccar tarafından kâtip olarak işe alındı. Alimcan, bilgisi ve çalışkanlığı ile tüccarın güvenini kazandı ve tüccar kızını ona verdi. Bu arada Alimcan babasının hayatta olduğunu ve Taşkent'te bir barakada hayatını sürdürdüğünü öğrendi. Babasını kurtarmak için Taşkent'e gitti (Hokand'dan on altı saat süren tren yolculuğunu okuyarak geçirdi) ve böylece âilesini yeniden bir araya getirdi. Alimcan'ın kayınpederi kısa bir süre sonra vefat etti ve servetini, âilesiyle birlikte, sırf sâhip olduğu bilgi sayesinde ömrünün sonuna kadar mutlu mesut yaşayan Alimcan'a bıraktı.[1]

[1] Hamza Hakimzada Niyazi, *Yangi saâdat (milli roman)*, Hokand, 1915. Bu ana olay örgüsüne çok sayıda manzum ve mensur Ceditçi eserde rastlanmaktadır; ayrıca bkz. Sadreddin Ayni'nin *Tehzibü's-sibyân*, Semerkand, 1911 adlı eserinde yer alan *Hânedân-ı hoşbaht* adlı mektup romanı; Abdulhamid Sulaymâni [Çolpan], "Doktor Muhammadyâr," *ST*, 1914'te tefrika edilmiştir. Bu kurgunun asıl

6 Milleti Tahayyül Etmek

Ogoh olung bu kun ey aziz millatim
To zoye olmasun siza koygon muhabbatim.
Fikrim hamişa millatim işkinda boglidur
Rang za'faronu diydasi kon uşbu suratim.

Agâh olun bugün ey aziz millet
Tâ zâyi olmasın size duyduğum muhabbetim
Fikrim hemîşe milletim aşkında bağlıdır.
Reng zaferan ve didesi kan işbu sûretim.
Tevellâ, 1914

Millet, Ceditçi reformun merkezî noktasını teşkil ediyordu ve Tölegen Hocamyarov Tevellâ'nın yukarıdaki ifâdelerine benzer duygulara hemen her Ceditçi yazarın eserinde rastlanmaktaydı. Ceditçilere göre, millete duydukları alâka, onları toplumlarındaki yalnızca kendi bencil çıkarlarını düşünen diğerlerinden ayırıyordu. Ancak böyle bir ilgi yeni idi: Geleneksel Türkistan tarih anlayışları hânedanlar ya da boylar etrafında şekillenmişti. Şimdi yeni dünya anlayışları yeni kimlik telakkîlerini doğuruyordu. Ancak millet, Ceditçi düşüncede merkezî bir yer tutsa da sınırları ve bu sınırların nasıl çizileceği sürekli değişkendi; çünkü millet ilk bakışta birbiriyle mütenakız gibi görünen oldukça muğlak şekillerde tahayyül ediliyordu. Her şeye rağmen hayal etme biçimlerinin hepsi moderndi ve bunların hepsi Ceditçilerin 1917 öncesi ve sonrasında dünyada nasıl hareket ettiklerini tanımlamaya yardımcı oldu.

Türkistan'a ilişkin güncel eserlerde kimlik sorunlarına büyük önem atfedilmesine rağmen, Sovyet öncesi kimlikler yeterince anlaşılamamıştır. Sovyet paradigmasının hâricinde kalarak yazan çoğu yazar, Türkistanlıların Sovyet öncesi kimliği hakkında iki görüşten birini paylaşır. Bu görüşlerden ilki, 1917'den önce Türkistanlıların dinî kimlik dışında her türlü kimlikten mahrum olduğunu iddia etmektedir. Meşhur Rus oryantalist V. V. Bartold, 1926 gibi geç bir tarihte şöyle yazabiliyordu: "Türkistan'ın yerleşik halkları

7 Millete Rehberlik Etmek

Toplumsal vizyonun millet üzerine yeniden odaklanması, berâberinde yeni sorumluluklar ve yeni liderlik iddiaları getirdi. Ceditçiler, milletin menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerini iddia ederken cemiyetteki muhtelif gruplara yönelik eleştirileri, bu grupların cemiyetlerinin gelişiminde uygun rollerini oynamadıkları algısından kaynaklanıyordu. Ceditçi yazarlar, ister servetlerini abartılı ziyafetlere harcayan zengin tüccarlar olsun, isterse usûl-i cedîde karşı çıkan gelenekçi ulemâ olsun, muhâliflerinin bencilliğini ve dar görüşlülüğünü sürekli kınamışlardır. Daha da önemlisi, yeni çağda toplumsal rollerini ve sorumluluklarını belirleme yetkisini talep edenler millet adına Ceditçilerdi. Ceditçiler millet için ne kadar mühimse, millet de onlar için o kadar mühimdi.

Doğrudan devlete yönelik siyâsî eylem, 1917 öncesinde Ceditçilerin mücâdelelerinde cüzî bir yer tutuyordu. Türkistan'ın sömürge konumu, çarlığın yarı-anayasacılık tecrübesinin hâricinde tutulmasını dayattığından, 1905'ten sonra bile bu tür bir hareket için imkânlar yetersizdi. 1914 yılına gelindiğinde Ceditçilerin kendilerine duydukları özgüvenin artması, birçoğunu siyâsete girmeye yöneltti; stratejileri, mevcut yasal çerçeve içinde faâliyet göstermek ve siyâsî alanda millet adına konuştuğunu iddia etmek gibi iki gerekçe çerçevesinde belirlendi. Ceditçilerin millet kavramı, evrensel iddialarla gizlemeye çalıştıkları hâlde, aslında Türkistan cemiyetinin belirli bir kesimini temsil ediyordu. Dolayısıyla Ceditçilerin toplumda sâhip oldukları konumları, siyâsî eylemlerini esaslı bir şekilde şekillendirdi.

Milletin Konumu

Ceditçilerin milletinin cemiyet içindeki yerini belirlemeye çalışırken, öncelikle yok olma ve yıkımla ilgili dehşet verici uyarılarını daha yakından incelemekle başlayabiliriz. Kimin hayatta kalması tehdit altındaydı? Açıkçası, Türkistan halkının fizikî varlığına yö-

8 1917: Karar Anı

Şubat 1917 Rus devrimi, Türkistan'a telgraf vâsıtasıyla ulaştı ve herkesi şaşkına çevirdi. Bir gecede yarım asırdır yerleşmiş olan siyâsî düzen ortadan kayboldu. Yeni düzen içinde örgütlenmeye çalışan gruplar Petrograd'da cereyan eden hâdiseleri tâkip ettiler, ancak Türkistan'daki toplumsal gerginlikler uzaktaki Petrograd'dakilerle pek az müşterek noktaya sâhip olduğundan, yeni dönemin siyâseti tamamıyla Türkistan'ın sömürge gerçekleriyle iç içe geçmişti. Muvakkat Hükûmet'in icrâ komiteleri devrimin ilk birkaç gününde işçi, asker ve köylü vekilleri şûrâlarıyla yan yana belirirken, ikili iktidarın bilindik modelleri Türkistan'da da ortaya çıktı; fakat her iki taraf da Rus halkını temsil ediyordu. Çok daha dikkat çekici olan ise Rus ve Müslüman siyâseti arasındaki ayrışmaydı, zîra işgalden bu yana Türkistan hayatını şekillendiren Rus-yerli ikiliği önemli bir siyâsî güç hâline gelmişti.

Devrim Türkistan'daki Müslüman siyâsetinin tabiatını da değiştirdi. Kısıtlı bir kamusal alana hapsedilen, mektepler ve gazeteler üzerinden yürütülen kültür mücâdelesi, bir gecede, reyle kararlaştırılacak açık bir siyâsî mücâdeleye dönüştü. Bu durum Ceditçileri müşkül bir vaziyete soktu, zîra kendi cemiyetleri içindeki otorite mücâdelelerinin henüz yeni başladığı oldukça âşikârdı. Kentli seçkinlerin mücâdelelerinde işe yarayan bu stratejiler, kitlesel seferberlik çağında her vakit muvaffak olamıyordu. Ceditçiler ile muârızları arasındaki ihtilâf açığa çıktıkça, her iki tarafın da devrimin açtığı fırsatlara olan tepkilerini şekillendirdi. Ceditçiler, Şubat devriminin barındırdığı liberal anayasacılık vaadini benimsemiş ve Çarlık dönemindeki siyâsî stratejilerine uygun olarak, Türkistan'ın Rus hayatına iştirakini en üst düzeye çıkarmaya çalışmış ve bu umut, Ceditçi yazarlar tarafından 1917 yılı boyunca sürekli dile getirilmiştir. Muârızları ise Türkistan'ın Çarlık içindeki konumunu belirleyen yerel özellikleri ve Türkistan toplumu içindeki kendi mevkilerini muhâfaza etmeye çalışmışlardır.

Son Söz

Ceditçiliğin Dönüşümü

Devrim, Türkistan Ceditçiliği tarihinde bir dönüm noktası oldu. 1917 yılına gelindiğinde, Ceditçiler cemiyette yeni bir zümre olarak varlıklarını ispat etme ve liderlik iddialarını sürdürme konusunda başarılı olmuşlardı. Matbûatın (ve daha sonra tiyatronun) ortaya çıkışı, eski kültürel seçkinlerin giderek marjinalleştiği, çağın ihtiyaçlarıyla alâkası olmadığı için kültürel sermâyelerinin Ceditçiler tarafından küçümsendiği ve milletin hayrına olan bağlılıklarının sorgulandığı yeni bir kamusal alan yaratılmasına imkân tanımıştı. Matbûatın getirdiği ve usûl-i cedîd mekteplerinde yeniden üretilen yeni bilgiler, yeni bir dünya anlayışına yol açtı. Muâsır Avrupa'nın hâkim söylemlerinden devşirilen millet, artık Müslüman cemiyetindeki fikir ve pratiklerin faydasını ölçmek için bir kıstas olarak kullanılıyordu. İslâm'ın varlığı, din âlimlerinin toplumsal pratiklerinden soyutlanarak kutsal metinlere dayandırıldı; Ceditçilerin iddiasına göre bu metinlere ulaşmak, gerekli bilgiye sâhip herkese açıktı. Aynı zamanda Ceditçiler, İslâm'ın selâmetini Müslümanların terakkîsine bağlı görüyorlardı. Böylece Müslüman cemiyeti, berâberinde getirdiği tüm hak ve yükümlülüklerle birlikte muâsır bir millet hâline geldi. Usûl-i cedîd mekteplerinin, neşriyatın ve tiyatroların sayısıyla değerlendirildiğinde, Ceditçilerin başarısı 1917'den önce tartışılmazdı. 1917'deki Türkistan kültürel hayatı, bir kuşak öncesinden bile çok farklıydı.

Bununla berâber Ceditçilerin başarısı henüz tekemmül etmemişti. Yeni kamusal alan hâlâ çok küçük ölçekliydi ve eski seçkinlerin statü ve prestijleri zayıflamışsa da toplum genelinde hâlâ çok güçlüydü. Şubat devrimi, eski kültürel reform siyâsetini bir gecede kitlesel seferberlik siyâsetine dönüştürdüğünde, Ceditçiler kendilerini yeni ve belirsiz bir zeminde buldular. O zamana kadarki siyâsî stratejileri, otokratik bir sömürge devletinin siyâsî faâliyetlere getirdiği kısıtlamalarla belirlenmişti. Muvakkat Hükûmet tarafından

Dizin

I. Dünya Savaşı 21, 101, 161, 187, 287, 312, 314, 350

1897 nüfus sayımı 270, 271

1905 devrimi 121, 172, 304, 321

1916 ayaklanması 89, 90, 317, 318, 319, 325, 328, 330, 350, 360, 367

A

Abduh, Muhammed 160, 238

Abdülhamid II 261, 262, 314

Abdülhamid Süleymanoğlu, bk. Çolpan 152

Abdülvâhid Kâri 309

Abdüssami Kâri Ziyâbayev 168, 210

Abidi, İsmail 134, 173

Aczî 141, 142, 154, 180, 199, 200, 221, 345, 384, 388

adap 57, 59, 60, 63, 234; matbûat ile yeniden tanımlanan 188

âdet 96

Afganistan 80, 104, 109, 144, 145, 161, 191, 367

Ağaoğlu, Ahmed 162, 265

Ağayev, Yurali 358

ahlâk: usûl-i cedîd mekteplerinde 234, 235

Ahmed Hilmi, Şehbenderzâde Filibeli 162, 163

Ahundov, Mirza Fethali 221 Akçura, Yusuf 162, 265

Akmescid 85, 115, 334

aksakkal 361; köyün 100; zanaat loncalarının 65

Alaş Orda 361

Aligarh 294

Âlimkul 78

Ali Şîr Nevâî 385

alkol 92, 191, 200, 201, 202, 203

Allworth, Edward 40, 146, 147, 170, 181, 339

Altışehir 81

anavatan 279, 281; Rus çarlığı 313

Anderson, Benedict 170

Andican 101, 129, 175, 225, 317, 319, 322, 334, 344, 359

Andican ayaklanması 93, 101

antikolonyalizm 173, 377

Arabistan 81, 134, 142, 144, 280

Arapça: Ceditçilerin a. bilgisi 145, 158 Ceditçilerin a. hakkındaki görüşleri 237 medreselerde 62; usûl-i cedîd mekteplerinde 231

Arif Hoca 309

Aristov, N. A. 268 Askarov, Ali Asker 182 Aşkabat 117

Avlânî 24, 31, 144, 150, 154, 161, 168, 173, 175, 180, 182, 185,

186, 210, 232, 236, 279, 284, 289, 290, 291, 297, 318, 332, 338, 344, 360, 371, 384; *Advokatlik Oson mi?* 179, 297; âile hakkında 300; tiyatroda 182

Avrupa 367; Ceditçilerin algılayışı 191, 192, 378; sorunlu bir yapı olarak 52; taşıyıcısı olarak Rusya 91

Aydarov, Muhammedcan 172

Âyine 142, 162, 175, 178, 193, 196, 197, 204, 226, 275, 284

Aynî, Sadreddin 31, 58, 59, 60, 62, 64, 70, 71, 150, 180, 263, 384

Aziya 144, 173

B

Bahâeddin Nakşibend 196, 200

Bakâ Hoca b. Seyyid Hâdi Hoca 274

Bakü 104, 139, 142, 193, 290

Bartold, V. V. 55, 248, 269, 272

Basmacı 368, 369

Batılılaşma b. eleştirisi 50, 52, 53

Bayezidskiy, Zeki 181

Bedri, Abdullah 182, 378; *Ahmak* 179

Behbûdî, Mahmud Hoca 24, 31, 125, 126, 141, 142, 143, 144, 146, 153, 154, 158, 159, 160, 162, 169, 172, 174, 176, 178, 181, 182, 183, 186, 188, 190, 193, 194, 198, 199, 202, 209, 211, 212, 236, 239, 245, 259, 260, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 282, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 299, 300, 301, 307, 309, 312, 313, 315, 316, 318, 326, 329, 337, 343, 345, 348, 358, 359, 384; ayrıca bk. *Âyine*; hıfz-ı sıhhat-i âile hakkında 300, 301; I. Dünya Savaşı 314, 316; kitabevi 182; *Pederküş* 125, 181, 182, 184, 199, 209, 210, 212; Sartlar hakkında 274, 275; *Semerkand* 174; seyahatleri 193; sosyalist partiler hakkında 292 tiyatro 183; Vaslî ile polemiği 211, 212; ve kıraathâne 184, 186

Bektimirov, Ahmedcan 173

Belcivan 253

Belh 72

Bennigsen, Alexandre 131, 149, 175, 249, 260, 383

Bîdil 60, 232, 240

Bigi, Mûsâ Cârullah 292, 306, 342

Bigiyev, Muhammed Zâhir 139

bilgi: aktarımı 56, 57, 65, 66, 71; Ceditçilerin anlayışı 188, 190, 197, 203, 215; dinî ve dünyevî arasındaki ayrım 56, 235; sömürgeci 97; Türkistan'da geleneksel anlayış 56

bilimin otoritesi 157, 196, 235, 240, 299

Bişkek 117, 317

biy 96

Bolşevikler: gizli anlaşmaların yayınlanması 377 Rusya ve Şarkın Emekçi Müslümanlarına Çağrı 369

Bourdieu, Pierre 24, 40, 41, 42

Bregel, Yuri 269, 277

Buhara 73, 142, 343; daimî ordu 74, 82; işgali 86, 87, 88; Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetleri 83, 86; Rus siyâsî temsilciliği 89, 116, 174; tiyatro 183

Buhara Halk Cumhuriyeti 384

Buhârâ-yı Şerîf 174, 176

C

Ceditçiler: 1916 ayaklanması ve 318, 319; bilgiye hayranlık 215; Buharalı 174, 378, 379; cinsellik hakkında 300, 301; coğrafya 158, 159; ikinci kuşak 152; kadınlar hakkında 296, 297, 298, 299, 302; Kadimcilerin eleştirileri 207, 208, 301, 302; laik aydınlar ve 155 liderlik iddiası 292; seyahatler 142, 144, 145, 160, 161, 163 siyâsette 312, 321sömürge aydınları olarak 50 tasavvuf 292, 293 toplu profil 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147 Türkistan Komünist Partisi'ne katılmaları 370 ve I. Dünya Savaşı 312, 313, 314, 315 ve laik aydınlar 154, 155 ve tüccarlar 150, 151, 290, 291 ve ulemâ 148, 149 yeni tarih kavramları 157

Ceditçilik: çeşitliliği 44, 45, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 286 dönüşümü 363, 364, 365 İslâm'ın yeni kavramlarla tanışması 235, 236, 237, 238 köylüler hakkında 293 kuşaklar arası çatışma olarak 209 seçkin rekâbeti olarak 39, 40, 41, 42, 43 tarihyazımı 37, 38, 126 ve devlet 43, 165, 167, 222, 312, 363, 364, 365, 383, 384 ve Müslüman modernizmi 37, 163 ve Osmanlı İmparatorluğu 160, 161 yeni seçkinler 39, 40, 41, 42

cehâlet: Ceditçi reformun temel meselesi olarak 189, 199 İslâm'ın yozlaşması olarak 196, 197

Cengiz Han 72, 78, 374

cinsellik: yeni anlayışlar 300

Cizzak 86; 1916 yılında 316, 317, 328

coğrafya 158, 159 ve ittihâd-ı İslâm 261

Cuybarî Hocaları 77

Ç

Çağatay: şehirli nüfusu tanımlayan bir terim olarak 253

Çağatay Gurungi 375

Çağatay milliyetçiliği 375

Çaykin, Vadim 319, 335

Çernyayev, M. G. 86, 94

Çıfıtlar: Ceditçi söylemde 194, 198, 199, 258, 259 Türkistan'da 121, 122

Çimkent 127

çistaç 108

çocukluğun keşfi 232, 233

Çokay, Mustafa 155, 156, 166, 333, 334, 336, 337, 339, 358, 361, 365, 368, 369

Çolpan 24, 27, 152, 154, 176, 180, 199, 214, 288, 320, 384 *Doktor Muhammedyâr* 176, 199

Çust 161

D

Dâniş, Ahmed Mahdum 79, 130, 149, 150

Darvinizm, sosyal 197, 199, 259

dehyak 69

demiryolu 89, 104

Devletşaev, Behram-bek 273, 274, 275, 277, 280

Devrân, İbrahim 296, 313

dil birliği 140, 282, 283; Türkistan istisnâcılığı 283, 284

dil reformu 281

Diyûbend 148

Duhovskoy, S. M. 102, 113, 120

Duma, Devlet 308, 309, 333

Dükçü İşan 101

E

Ebulfeyz Han 72

edebiyat: *ayrıca bk. her bir yazar*; Ceditçilerce yazılan eserler 178, 180; didaktizm 179

Edirne 193, 194, 263

egzotikleştirme 98

Eickelman, Dale 24, 47, 56

el-Buhârî 190, 257

el-Ezher 160

el-Fârâbî 190, 257

el-Islâh 148, 150, 175, 176, 177, 208, 212, 302, 303

el-İzâh 372

el-Kâşgarî, Mahmud 251

emperyalizm söylemi 91, 93

enflasyon 187

Enver Paşa 368, 376

Ermeniler: Ceditçi söylemde 194, 198, 258, 259; Türkistan'daki 122

Ersoy, Mehmed Âkif 162

eşraf/seçkinler: on dokuzuncu yüzyılda 76; Rus boyunduruğu döneminde 110, 114, 127, 128, 304

Etherton, P. T. 367

Evliyâ Ata 85, 204, 380

F

Fahreddin, Rızâeddin 238

Fars dili 252, 253

Fas 197

Fâzılbek Âtâbekoğlu 178

Fergana 73, 80, 103, 104, 105, 122, 139; Ceditçiler 144, 146

Fergana Oblastı Müslüman Teşkîlâtları Temsilciler Şûrâsı 334

Ferhâdî, Abdurrahman 154

Ferîdüddîn Attâr 60

Fıtrat 24, 27, 54, 161, 163; *Âile* 299, 300; *Beyânât-ı Seyyâh-ı Hindî* 162, 163, 194, 196, 200, 201, 205, 237; *Münâzara* 162, 163, 237, 239, 240, 263; *Rehber-i Necât* 237; *Şark Siyâseti* 377

Filistin 193, 198

filyatun 176

Firdevsî 57, 252

fuhuş 200, 203, 295

Fukahâ Cemiyeti 371

Furkat, Zâkircân 130, 133, 134

Fuzûlî 60, 232, 240

G

gap 143, 184, 185

Gaspıralı, İsmail Bey 28, 125, 135, 137, 140, 141, 154, 175, 220, 222, 225, 241, 242, 243, 244, 245, 249, 282, 283, 295, 312; *Dârü'r-rahat Müslümanları* 215; dil birliği 282; tiyatro hakkındaki görüşleri 180 Türk birliği 249; Türkistan Genel Vâlisi'ne yazdığı muhtıra 241, 243

Gaspıralı, Şefika Hanım 295

Gayret Şirketi 320

Gazeteler: Ceditçi gazeteler 165, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 328; Farsça 159; Rusça 166, 167; Sovyet 373; Tatar 167, 186, 187

Geier, I. I. 172

Gertsfeld, Solomon 358

Girs, F. K. 101

Gorçakov, A. M. 91, 96

Göktepe 87, 309

Gramenitskiy, S. M. 247

Grodekov 114

H

Habermas, Jürgen 164

habitus 56, 69

Hacı Muin b. Şükrullah 48, 141, 142, 143, 182, 197, 202, 203, 221, 240, 283, 384; *Eski Mekteb, Yengi Mekteb* 35, 223, 224, 256 *Mazlûme Hatun* 205, 297, 299 *Toy* 202, 204

hâkimiyet, 19. yüzyıl anlayışı 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79

halk ezgileri 180

halk sağlığı 157, 195, 196, 224

Hâlmurad Taşkendî, Mollâ 343

Hamza Hekimzâde Niyâzi 24, 31, 145, 146, 153, 154, 159, 171, 178, 179, 180, 182, 185, 206, 209, 210, 215, 233, 259, 275, 288, 295, 313, 320, 337, 384 *Millî Aşuleler* 153, 171, 318 ve I. Dünya Savaşı 313, 318 yayıncılık alanında 170, 171 *Yengi Saâdet* 171, 293 *Zehirli Hayat* 182, 199, 208

hankahlar 69, 77

Hârezm 72, 76, 255

hayır cemiyetleri 185, 186, 227

Heftyek 60

hıfzetmek 56, 59

Hikmet 162

Hindistan 145, 159 Türkistan ile münasebetler 81, 82, 148

Hive 43, 79, 87, 88, 89, 109, 121, 155, 161, 252, 274, 278, 280 Rus protektorası döneminde 52, 54, 249

Hive Halk Cumhuriyeti 382

Hoca Ahrâr 77

Hocalar: toplumsal bir kategori olarak 254, 276

Hocayev, Beşirullah 371

Hocayev, Feyzullah 379, 384, 385

Hocayev, Ubeydullah 150, 154, 167, 175, 288, 311, 312, 318, 319, 322, 325, 326, 327, 333, 335, 336, 358, 371, 379, 384

Hokand (hanlık): Çin İmparatorluğu ile ilişkileri 82 daimî ordu 74 işgali 87 merkezîleşme 74

Hokand Muhtâriyeti 357, 358, 359, 360, 361

Hokand (şehir) 73, 74

Hucend 63, 86, 184, 280

Hudâyâr Han 87

Hurşid 173, 174, 189

Hürriyet 345, 371, 374

Hüseyinzâde Ali 265 I

İ

İbn Mukaffa 57

İbn Sinâ 190, 257

İbrahimov, Şahımerdan 132, 133

İbrahimov, Y. 369

İkbal 139

iki dillilik 268

ikili iktidar 323, 325 iktidar, siyâsî gayriresmî niteliği 75, 76 ve şeriat 79 ve toplumsal statü 77

İmam Şâmil 93

İmdâdiye Hayır Cemiyeti 185, 186, 227

İngiltere 73, 89, 98, 361

inorodtsi 118, 137, 243, 245

İran 144, 367; modernist düşünce 163

İsfendiyarov, Sancar 344, 360

İshak Han Töre Cüneydullahoğlu 144, 154

İshakî, Ayaz 342

İslâm: Ceditçilerin görüşleri 196, 197; nesnelleştirilmesi 47; tarihselleşme 48, 236; Türkistanlıların geleneksel anlayışı 71 ve terakkî 49, 157, 158

İstanbul 145, 161, 162

işânlar 69; Ceditçilerin eleştirisi 206, 293, 294

İşçiler Dünyası 344

İştirâkiyun 373

ittihâd-ı İslâm/panislamizm: modern bir olgu olarak 260, 261, 262 Rusların korkuları 116, 216

İttihad ve Terakkî Cemiyeti 162, 314

J

Jön Türkler 163, 294

K

Kadetler 306, 310, 341, 346

kadı 96, 112, 113, 114, 304, 335, 338

kadınlar: 1917'de 343, 344; Ceditçilerin nazarında 295, 296, 300, 302; matbûatta 296; peçe 296, 301, 302; Türkistan'da şehirli k. konumu 295; Tatar 123, 263, 295, 296, 302, 343

Kadimci/Kadimciler 36, 40, 141, 146; Ceditçilere yönelik eleştirileri 207, 208, 301, 302

Kâdirî 24, 147, 154, 159, 180, 199, 217, 384, 389; *Bahtsız Küyav* 199; *Civanbaz* 199

Kağan 89, 116, 145, 174, 378

Kaledin 358

kamusal alan 186, 187, 188, 310, 363; sömürge bağlamında 165, 166, 167

Karşı 195

Kâşgar 82, 249, 361, 367

Kattakurgan 181, 182, 221, 331, 344

Kaufman, K. P. 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 105, 111, 114, 115, 122, 128, 132, 133, 137, 167, 215, 216, 241, 245, 354, 391; eğitim politikaları 128; göçebeler hakkındaki görüşleri 96; İslâm hakkındaki görüşleri 94, 95, 96, 97; politikalarının sorgulanması 101, 215

Kazaklar 54; 1916 ayaklanmasında 316, 317; arasında reform 140; daha az mutaassıp oldukları yönündeki Rus görüşleri 96, 97; Kaufman'ın görüşleri 128; Rus hizmetinde 100; ve modern eğitim 154, 155

Kazan Müslüman Komitesi 346

Kenegesler 73, 74

Kengeş (Hokand) 337

Kerenskiy, Aleksandr 319, 370

kıraathâne 184, 185, 186

Kırgız: 1916'da 316, 317

Kırım 28, 44, 109, 118, 135, 136, 220, 241, 243, 249, 265, 271, 312

Kırım Savaşı 103

Kırım Tatarcası 243

Kırım Tatarları 125, 143, 287; ve Ceditçilik 140

kıtlık 350, 351, 367

kitabevleri 158, 168, 169, 185

Klevleyev, Arif 369, 370, 371, 372

Kobozev, A. P. 369, 370, 372

Kornilov 353

Koroviçenko, B. A. 354, 356

köylüler: Ceditçilerin görüşleri 293;

köylü/köylüler, Rus 99, 107, 239, 292, 330 Türkistan'a iskânı 117

Krivoşein, A. V. 108

Kur'an: Ceditçilerin görüşleri 237; medresede 71; tilâveti 60

Kuropatkin, A. N. 317, 318, 324, 325, 346, 354

Kurucu Meclis 329, 331, 334, 340, 346, 347, 355, 356, 358

kutsallıktan arınma 48, 178, 188, 189, 235, 237, 238, 259

kültürel sermâye 40, 42, 70, 151, 154, 204

L

laik aydınlar: Türkistanlı, 155, 307, 311

Lapin, Şîrali 272, 308, 339, 356, 358

Lemercier-Quelquejay, Chantal 131, 249

Lenin, V. I. 369

Lıkoşin, N. S. 328, 329, 341

loncalar 62, 65, 66, 71, 75, 151, 175, 292, 344

M

Madali Han 81

Madali İşân 101

Mahmudov, Âbidcan 145, 146, 151, 175, 358

Malkum Han, Mirza 221

Martson, F. V. 212

maskarabazlık 183, 210

matbaa devrimi 168, 169

matbuat: kültürel hayatın dönüşümü 363 ortaya çıkışı 167 ve adap 188 ve bilgi üretimi 45, 46, 188, 189 ve Ceditçilerin stratejileri 168, 169 ve kültürün yeniden üretimi 187 ve piyasa 168, 169, 170, 171 ve ulemâ 177, 189 ve yeni kimlikler 264

medrese: Ceditçilerin eleştirileri 236, 237 hediyeler 66 hücrelerin kiralanması 68 m.-deki hayatın tasviri 67, 68, 69, 70; modernist eleştiriler 56; reformu 148; Rus boyunduruğu altında 128, 129, 130; toplumdaki yeri 66, 68, 69, 70, 71; toplumsal imtiyaz 77

medreselerde akran öğrenimi 67

Mekteb Kitabhânesi 144, 150

Mekteb Neşr-i Maârif Şirketi 169

mektep: Ceditçilerin eleştirisi 49, 222, 223, 232, 238, 239, 240; göçebeler arasında 64; hediyeler 63; kızlar için 64, 65; okutulan kitaplar 60; öğretim yöntemlerinin tasviri 58, 59; Rus boyunduruğu altında 128, 372; sayıları 63, 99; toplumsal imtiyaz 76, 77

mektepler: usûl-i cedîd 1917'de 332, 342, 372, 373 eleştiriler 139 fizikî cezânın olmayışı 233 Kadimcilerin eleştirileri 239 kökeni 220, 221, 222 reform kurumları 152 resmî makamların tepkisi 243, 244, 245, 246, 247 sayıları 225, 226; Türkistan'daki Tatar cemâatleri arasında 220

memurlar, Müslüman Rus idâresi altında 99, 100, 116

Merâgî, Zeynelâbidin 163

Mısır 37, 83, 125, 134, 142, 160, 167, 173, 238

millet: 1917 sonrasında yeniden tanımlanması 365, 374 Ceditçi reformun odağı olarak 248 reformun ölçütü olarak 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 363 Rusya Müslümanları 260, 287 Türkistan Müslümanları 238, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 285

millî sınırların tespiti 382

Milliyet İşleri Halk Komiserliği 369

Mirbadalov, Mir Celil 174

Mir Haydar 68, 77

Mir Kâmil Bay 201, 319, 334

Mir Muhsin Şermuhammedov 152, 313, 338, 345

Mirzâ Sirâc Rahim 190, 191, 291; Avrupa seyahati 191, 193, 291

misyonerlik faâliyetlerinin Türkistan'da yasaklanması 97

Mişçenko, P. I. 121, 219, 220

modernite 36

modernizm, Müslüman ve Ceditçilik 163

Molla Âlim 134, 176

Molla Nasreddin 139

Muallimler Cemiyeti (Hokand) 335

Muhiddin Hoca 127

muhit: edebî m. 63, 70, 150

muhtâriyet: Ceditçilerin görüşleri 348, 349 ilân edilişi 370 Müslüman Komünistlerin görüşleri 380, 381 Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin görüşleri 381, 382, 383 Türkistan'ın muhtâriyeti: 1917'de siyâsî bir mesele olarak 336, 337 ulemânın görüşleri 350, 356

Muradî Abdulvahhab 302

Musbiuro 380

Muvakkat Hükûmet 323, 327, 329, 335, 343, 351, 352, 354, 355, 357, 358, 363; Muvakkat Hükûmetin icrâ komiteleri Bölgesel Kongre 329; Muvakkat Hükûmetin yürütme komiteleri 323

Muzaffer, Abdurrauf 138, 277

Muzaffer (Buhara emîri) 86 iç politika 88

Münevver Kâri Abdürreşid Hanoğlu 31, 143, 146, 150, 152, 153, 154, 156, 158, 166, 168, 171, 172, 173, 175, 184, 189, 197, 201, 209, 223, 225, 226, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 239, 240, 262, 285, 295, 304, 309, 311, 316, 326, 327, 328, 332, 335, 336, 342, 348, 384, 389 *Edib-i Evvel* 229; *Edib-i Sânî*; 230 *Havâyic-i Diniyye* 234; usûl-i cedit mektebi 225, 226, 231, 233; *Yer Yüzi* 262

müsâdere 366

Müslüman Amele Vekilleri Sovyeti 344

Müslüman Bürosu: Türkistan Komünist Partisi Bölgesel Komitesi 380

Müslüman dili 257

Müslüman Fraksiyası 155, 307, 319, 336

Müslüman İşçi ve Dihkan Siyezdi 344, 360, 361

Müslüman: kimlik göstergesi olarak 371

Müslüman Komünistler 372, 380; konferansları 379, 380, 381

Müslüman Mihnetkeşler İttifakı (Hokand) 344

Müslüman millî komünizmi 383, 384

Müslüman milliyetçiliği 48, 238, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264

Müslüman Rûhânî İdâresi 95, 102, 212, 305; Türkistan'ın idârenin yetki alanı hâricinde tutulması 95

Müslüman Zanaatkarlar Birliği (Andi-can) 344

Müsülman Zahmetkeş İştirâkiyun Cemiyeti (Semerkant) 371

Müzik: meşruiyeti üzerine tartışmalar 210, 211, 212, 213

N

Nâdir Şah 73

Nalivkin V. P. 57, 116, 242, 243, 325, 327, 346, 353

Nâmık Kemâl 221

Narbutabekov, Taşpolad 154, 325, 333, 336

Narın 317

Narkomnats 369, 371

nasihat: metafor olarak 188, 190, 191

Nasrullah Han 69, 73

Nazir Törekuloğlu 154

Necât 328

Nemengan 182, 342

neşriyat 168; Sovyet yönetimi altında dönüşümü 373, 374

Nusretullah b. Kudretullah 182, 202

Nuşirvan Yavuşev 138, 257, 375

O

oğlancılık 200, 201, 202, 203, 204, 300

okullar, Rus 128; Müslümanlar 128; Sovyet 372

okuma pratikleri 177, 178

okuryazarlık 60, 61, 62, 63, 64 ayrı bir maharet olarak yazmak 62 oryantalizm 91, 267 ve etnik tanımlamalar 270, 271, 272

Osmanlı elçileri hakkında resmî endişeler 303

Osmanlı İmparatorluğu 160, 161, 162, 197, 260; Ceditçiler 125; Ceditçiler için sembolik değeri 262 eğitim reformu 221, 222; I. Dünya Savaşı 313, 314, 316, 367, 375, 377; İslâmcılar 238; İslâmcılık 160, 161, 162; Pantürkizm 375; Türkistan ile diplomatik ilişkiler 83, 86

Osmanlı savaş esirleri 360, 373, 376

Ostroumov, N. P. 57, 79, 94, 110, 115, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 166, 172, 176, 178, 215, 218, 219, 242, 243, 244, 270, 327, 328; Garpıralı ile yazışmaları 135, 137 medreseler hakkındaki görüşleri 244 Sart 270

Oş 182, 275

Ö

Ömer Han 73

Özbek: Ceditçilerin görüşleri 274, 275, 276, 277, 278; dili 284, 285; Türkistanlı ile eş anlamlı 275

P

Palen, K.K.: Türkistan'ı teftişi 99, 100

pamuk 105, 106, 107, 108, 129, 132, 144, 225, 350, 366

Pantürkizm 265, 375
Perovskiy V. A. 85
Poltoratskiy P. G. 360
Prejevalsk [Karakol] 246, 317

Q

Qing hanedanı 82

R

Rabgûzî 235
resmî makamlar: Ceditçilik hakkındaki görüşleri 303 denetim 166; görüşleri 93, 94, 102; usûl-i cedîd mekteplerine tepkisi 243, 244, 245, 246, 247
Resulî, Said Resul 221
Revnakü'l-İslâm 326
Rıskulov, Turar 380, 381, 382
romantik milliyetçilik 264, 265, 266
Rostov 193
Rozenbah, N. O. 216
Rusça: Ceditçiler arasında bilinirliliği 160 Ceditçilerin görüşleri 289; Rus-yerli mekteplerinde 217, 218 Türkistanlılar arasında bilinirliliği 127 Ruslar: yerlilere karşı 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 127
Ruslaştırma: eleştirisi 53, 120
Rusya: işgal öncesi Türkistan'la ilişkileri 83 sömürgeci güç 50, 51, 52
Rusya Komünist Partisi 380, 381, 382
Rus yerleşimciler 107, 108, 117, 118, 119, 120, 121; 1917 devrimi sırasında 329, 330, 351, 352, 353, 354, 355; resmî makamlarla ilişkileri 120, 121; ücret farklılıkları 117

S

Sadâ-yı Fergana 146, 151, 175, 208
Sadâ-yı Türkistan 150, 167, 175, 296, 311, 312; yeniden çıkarma girişimleri 319
Said Azimbay 110, 115, 127, 241, 304, 309
Said Ekrem Azimbayev 371
Said Ganibay 110, 111
Said Kerimbay 110, 116, 150, 173, 174; *Hurşid*'in yayıncısı 174
Said Resul Hoca Said Aziz Hocaoğlu 219, 221, 229, 231
Sâmi, Abdülaziz 130
Samsonov, A. V. 245
Saratov 311
Sarımsakov, Mirza Hakim 150, 311
Sart: 1897 nüfus sayımında bir kategori 270, 272; savunusu 275, 276; tanımlama siyâseti 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278
Schoeberlein-Engel, John 254
Seignobos, Charles 159, 160
Semerkand 174
Semerkant 72, 86, 108, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 345, 371; Ceditçiler 141, 142
Semerkant Sovyeti 371

Semerkant Zahmet İttifakı 345, 371
Semireçe (Yedisu) 90, 105, 107, 217, 246, 292, 305, 310, 316, 317, 320, 330, 353, 354
Settar Han Abdülgaffaroğlu 127
seyahatnâme, Türkistan 132, 191, 192, 193, 194
seyyidler: toplumsal bir kategori olarak 254
sınıf: Ceditçi söylemde 292; Müslüman siyâsetinde 344; s. dili 372, 381
Sınnâu'l-islâm 344
Sırât-ı Müstakîm 162
Siraciddin Mahdum Sıdkî 325, 326
siyâsî çatışma alanı olarak gıdâ tedâriki 336, 348, 351, 352, 366, 380
Siyonizm 260
Sosyal Demokratlar 292
Sosyal Devrimciler 319
Sovyet rejimi: Ceditçilerin görüşleri 378, 379
sömürge şeriatı 114
Stalin 370
Stolıpin, P. 307, 310
Sûfî Allahyâr 60, 229, 240
Sûfîzâde, Muhammed Şerif 161
sulama 75, 100, 106, 108, 310
Sultangaliyev, Mirsaid 260, 383
Süleyman Efendi 254

Ş

Şahiahmedov, İslâm 156, 336, 348, 358
Şah Murad 68, 73, 74, 77, 79, 83
Şâkircan Rahimî 373
Şakuri, Abdülkadir 141, 142, 154, 159, 169, 225, 226, 230; kitabevi 169; usûl-i cedîd mektebi 225, 226, 234
Şapiro, I. Ya 319
Şehr-i Sebz 74
şeriat 79, 349, 350; sömürge şeriatı 114
Şevket Handaylıki 206
Şeybânî Han 72
şifahî 61, 62; şifahî gelenek 177
şiir: Ceditçilerin şiirden istifade etmeleri 180
Şuhrat 144, 154, 173, 178, 185, 203
Şûrâ 273, 275, 278, 302
Şûrâ (Şûrâ-yı İslâmiyye) 327, 334, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 347, 350, 353, 354; diğer örgütlerce benimsenen isim 334, 345

T

taaddüd-i zevcât/çokeşlilik 295, 299, 300
taassup 40; Rusların görüşleri 92, 94, 99, 102, 107, 303
Tacik: modern öncesi anlayışlar 253, 254, 255; tanımlama siyâseti 266, 267, 268, 269, 278, 279
taklid 149, 150
tarihselleşme 48
tarih, yeni kavramlar 157, 158
tasavvuf. bk. *işanlar*; 19. yüzyılda 69

Taşkent 77, 79, 108, 186, 359; 1892 kolera ayaklanmaları 196; Ceditçiler 143, 144; gimnazya 132, 134; işgali 86; Rus yerleşim bölgesi 119, 353, 354

Taşkent Asker ve İşçi Vekilleri Sovyeti 324, 346, 353; Geçici Devrim Komitesi 352, 354; iktidarı 355, 365, 366, 370; Müslümanları iktidardan dışlama politikaları 369

Taşkent Asker ve İşçi Vekilleri Şûrâsı 330

Taşkent Muvakkat Hükûmet İcrâ Heyeti 327

Taşkent Muvakkat Hükûmet İcrâ Komitesi 326

Taşkent Müslüman Amele ve Köylü Vekilleri Sovyeti 344, 372

Taşkent Şehir Duması 110, 304, 309, 312, 319, 324, 341

Tatarlar: Türkistan'da yaşayan 100, 123, 375 Türkistan hakkındaki görüşleri 138, 139, 301, 302; Türkistanlılara muallimlik yapmalarının yasaklanması 246; TVG eleştirileri 135 ve Rus ticâreti 81; ve Umum Rusya Müslümanları hareketi 138

Tatar Sosyalist İşçi Komitesi 371

Temirbekov, Ahmetbek 334

terakkî 48, 157; Sovyetlerin bağlılığı 384

Terakkî 134, 166, 173, 174, 209

Terakkî-Orta Azyanıng Ömr-güzârlığı 172, 173

Tercüman 125, 135, 136, 141, 144, 145, 167, 172, 175, 176, 187, 243, 282, 312

tesettür 301, 302

Tevellâ, Tölegen Hocamyarov 147, 248, 259, 318, 371

Tevkelev, Kutlugmurad 319

Tevyaşev 218

Tınışpayev, Muhammedcan 310, 353, 358

tıp: modern Ceditçilerin ilgisi 196, 299, 300, 301

ticâret: 19. yüzyılda 80, 81; dönüşümü 104

Timur 374, 385

tiyatro 179, 180, 181, 182, 183, 184; Ceditçilerin görüşleri 188; halk 183; hayır işlerinde kullanımı 183, 184; Kadimcilerin eleştirileri 210, 211; Tatar 181; toplulukları 181, 182, 183; ve kadın 210

Tolstoy, D. A. 95

Tolstoy, L. 167, 178

toylar 151, 201, 202, 203, 204, 295

Töre Kurgan 144

Tuhfetullin, Kâmilü'l-Mutîî 184, 212

Tukay, Abdullah 184

Turan: Ceditçilerin söyleminde 278, 280; Türkçü ülkü 266

Turan Amatör Tiyatro Cemiyeti 183, 318

Turan (Kağan) 174, 293

Turan Partisi 338

Turan (Taşkent) 338

tuzemtsi 118, 123

Tüccar 150, 174, 255, 257

tüccarlar: Buharalı 81; Rus boyunduruğu altında 108, 111; Rusya 80; ve Ceditçiler 150, 151, 291

Türk: 1897 nüfus sayımında bir kategori 270, 271; modern öncesi anlayışlar 252, 253

Türk Ademimerkeziyet Fırkası 338, 347, 360

Türkçe: lehçeler bütünü olarak 249, 252

Türkçülük 265, 374, 375 İran karşıtı söylem 278 romantik söylem 280, 281; ve İslâm 377

Türkistan: Rusların t.-a bakışı 93; Tatarların t. hakkındaki görüşleri 138, 139, 302

Türkistan, Çin 134, 144, 145, 161, 279, 361

Türkistan'daki Hintliler 80, 82, 106

Türkistan İcrâ Komiteleri Kongresi 335

Türkistan Komisyonu 381

Türkistan Komünist Partisi 370 Beşinci Bölgesel Konferansı 380, 381 Türkistan krayı (vilâyeti) 53; 1886 Nizamnâmesi 97, 109, 111, 305; Devlet Duması'nda 308, 309, 310 Devlet Duması'ndan mahrum bırakılması 307; kuruluşu 90; Muvakkat Nizamnâme 91, 101, 111, 303; sömürge konumu 52, 117; yönetimi 99, 100

Türkistan Kurucu Meclisi 357, 358

Türkistan Millî Merkez Şûrâsı 332, 336, 345, 357, 376

Türkistan Muallimler Kongresi 332

Türkistan Muhtar Cumhuriyeti 370

Türkistan Muvakkat Hükûmet Komitesi 346, 354, 355

Türkistan Müslümanları Kongresi Birinci 335, 336, 343, 351; Dördüncü (Fevkalâde) 357, 358, 359, 365; İkinci 348, 349

Türkistan Sovyeti 346, 352, 354

Türkistan Sovyetler Kongresi, Beşinci 370

Türkkomissiya 381, 382

Türkomnats 370, 373, 380

Türk Ortaklığı 374

Türk Sözü 374

Türk Yurdu 162, 280

TVG (*Türkistan Vilâyetiniŋ Gazeti*) 125, 127, 131, 133, 134, 135, 142, 144, 153, 162, 167, 172, 175, 176, 178, 187, 197, 202, 209, 221, 241, 263, 270, 271, 275, 302, 318, 327, 368; Ceditçiler tarafından devralınması 327 mâlî sorunlar 187

U

Uçkun 379

ulemâ 69, 77, 81; 1917 Ulemâ Kongresi 349, 350, 356; arasında ihyâcılık 149, 150, 175; Buhara u.-sı 86, 93, 109; Ceditçilerin eleştirisi 204, 205, 206 kadın hakkındaki görüşleri 349; Rus boyunduruğundaki Türkistan'da

111, 114, 116, 334, 335, 336, 337, 342, 348, 359, 364, 369, 374; ve matbûat 177, 189
Ulemâ Cemiyeti 339, 340, 342, 358, 372
Uluğ Beğ 190, 257, 374, 385
Uluğ Beğ Câmii 239
Uluğ Türkistan 353, 366, 375
Umum Rusya Müslümanları hareketi 138, 305, 306, 346
Umum Rusya Müslüman Muallimler Kongresi 332
Urazayev, Abdurrahman-bek 358
usûl-i cedîd 224

V

vakıf 68, 69, 77, 111, 129, 242
Vakit 145, 305
Vakit Matbaası 170
Vámbéry, Arminius 81
Vaslî, Seyyid Ahmed 147, 156, 207, 211, 212, 301, 302, 345, 373
vatan 192, 193, 266, 279, 280, 293; Rus Çarlığı 288
Vereşçagin V. V. 98
Vernıy (Almatı) 117 246, 353
Vrevskiy 241

Y

Yafa 193
Yahimoviç, A. K. 341
Yarkent 134
Yaş Buharalılar 378, 379
yazı: okuryazarlıktan ayrı bir maharet olarak 62; ritüel kullanımları 62; ve matbaa 187
Yujakov, Yu. D. 267

Z

Zâhirî 144
Zâhirî, Aşurali 213, 221
zanaatkâr 330, 344
Zeki Velidî 138, 275, 333, 336, 337
zemstvo 101, 288
Zeydan, Corci 159
Zeynülabidin, Şerefi-bay 110
Ziya Gökalp 266
Zuhuriddin Fethiddinzâde 296, 298, 302